

Przemiany polityczno-ustrojowe w Iraku – od monarchii do republiki

Political and Constitutional Changes in Iraq – from Monarchy to Republic

Katarzyna Czornik*

Abstrakt

W swojej wielowiekowej historii Irak doświadczył licznych zarówno wspaniałych, jak i arcytrudnych okresów. Na każdym etapie rozwoju stanowił przedmiot rywalizacji militarno-politycznej i gospodarczej mocarstw. Najpierw był zależny od Wielkiej Brytanii, a następnie znalazł się w orbicie wpływów USA. W dziejach Iraku niezwykle ciekawe okazały się lata 1932–1958 – okres powstania, funkcjonowania i ostatecznie upadku monarchii. W lipcu 1958 r. doszło tam, na fali bliskowschodnich rewolucji Wolnych Oficerów, do przewrotu republikańskiego i transformacji ustrojowej, która w dłuższej perspektywie czasu skutkowałą umocnieniem się partii al-Baas w Iraku i przejściem władzy przez Saddama Husajna. Zmieniła też układ sił w regionie, a w końcu miała wpływ na rywalizację między USA a ZSRR w tej części globu (np. upadek koncepcji Paktu Bagdadzkiego).

Abstract

Iraq has experienced many glorious and arch-difficult periods in its centuries-long history. Iraq was subject to military-political-economic rivalry between the superpowers at every stage of its development. It was dependent first on Great Britain and successively found itself in the orbit of US influence. In the history of Iraq, a fascinating period was the years 1932–1958 – the period of the establishment, functioning, and eventually collapse of the Iraqi monarchy. In July 1958, on the wave of the Middle East revolutions of the Free Officers, there was a republican coup and political transformation in Iraq, which implied, in the long term, the strengthening of the al-Baas Party in Iraq and the seizure of power by Saddam Hussein, a change in the balance of power in the region or, finally, had an impact on the US-Soviet rivalry in this part of the globe (e.g., the collapse of the Baghdad Pact concept).

* Uniwersytet Śląski w Katowicach; <https://orcid.org/0000-0001-9388-9467>; katarzyna.czornik@us.edu.pl

Słowa kluczowe: Irak, Bliski Wschód, monarchia, republika, przewrót republikański

Keywords: Iraq, the Middle East, monarchy, republic, republican coup

Wstęp

Republika Iraku, obecnie federalna republika parlamentarna składająca się z 18 muhafaz (gubernatorstw) i mająca w swojej strukturze autonomiczny Region Kurdystanu, którego władze zarządzają 3 muhafazami (Irbil, Dahuk i As-Sulajmanijja), jest jednym z najważniejszych krajów Bliskiego Wschodu. Współczesny Irak to państwo rozdarte wewnętrznie, niespokojne politycznie, podzielone pod względem etnicznym i religijnym, narażone na naciski zewnętrzne (irańskie, tureckie, chińskie czy amerykańskie), a także stojące w obliczu permanentnego zagrożenia ze strony ugrupowań terrorystycznych – zwłaszcza po traumatycznych doświadczeniach związanych z funkcjonowaniem tzw. Państwa Islamskiego na części irackiego terytorium (Griffin, 2016, s. 16–23). Jednocześnie mowa o państwie, z którym nie sposób nie liczyć się w regionie. Zarówno położenie Iraku, wielkość jego terytorium, dominacja szyitów – dyskryminowanych w okresie reżimu sunnity Saddama Husajna – obecność mniejszości kurdyjskiej cieszącej się pewną autonomią (ewenement wśród krajów regionu), jak i ogromne złoża surowców energetycznych (ropy naftowej i gazu ziemnego) sprawiają, że w dużej mierze decyduje on o polityczno-gospodarczo-militarnych zależnościach między aktorami sceny bliskowschodniej. Co więcej, do pewnego stopnia determinuje politykę mocarstw (USA, Rosji, Chin, Indii) zainteresowanych utrzymaniem, umocnieniem lub uzyskaniem wpływów w tej części świata.

Irak w swojej historii doświadczył wielu zarówno wspaniałych, jak i arcytrudnych okresów. Od czasów świetności w starożytności i supremacji arabskiego kalifatu Abbasydów ze stolicą w Bagdadzie, poprzez najazdy Mongołów i historyczny moment, jakim było oblężenie, spłądowanie i zdobycie Bagdadu w 1258 r. (czego dokonała mongolska armia Hulagu-chana), kolejno podległość Imperium Osmańskiemu, po niemal całkowitą zależność od władz w Londynie w ramach mandatu brytyjskiego po I wojnie światowej. Dopiero uzyskanie niepodległości w 1932 r. i powstanie haszymidzkiego Królestwa Iraku spowodowało, że stał się on znaczącym państwem na Bliskim Wschodzie.

Lata 1932–1958 pozostają zatem kluczowe dla jego rozwoju, gdyż po obaleniu monarchii w 1958 r. Irak zmienił kurs polityki wewnętrznej i zagranicznej. O jej charakterze przesądzały najpierw rządy pułkowników, następnie przejście władzy w 1979 r. przez Saddama Husajna, który sprawował ją do 2003 r., wojna domowa po jego upadku w wyniku agresji amerykańskiej (Cockburn, 2015, s. 5–10), a w końcu hegemonia tzw. Państwa Islamskiego, salafickiej organizacji terrorystycznej, na części terytorium (Gerges, 2016, s. 1–22). Ostatnich kilkadziesiąt lat

było więc bodaj najbardziej demonicznym i katastrofalnym w skutkach okresem w historii irackiej państwowości.

Założenia metodologiczne

Celem badawczym niniejszego artykułu jest ukazanie istoty przeobrażeń polityczno-ustrojowych w Iraku od momentu uzyskania suwerenności w 1932 r. (z uwzględnieniem szeroko pojętych czynników historycznych) aż do przełomowego 1958 r. – zmiany ustroju z monarchicznego na republikański. Przedstawione zostaną uwarunkowania polityczno-militarno-gospodarcze, które determinowały powstanie i funkcjonowanie państwa irackiego zwłaszcza w pierwszej połowie XX w., jak również te, które doprowadziły do transformacji w postaci przewrotu republikańskiego (stąd m.in. odniesienie do partii al-Baas). Ponadto należy wskazać rolę aktorów zewnętrznych, przede wszystkim Wielkiej Brytanii, a potem także Stanów Zjednoczonych, w opisywanych przemianach ustrojowych. Warto bowiem podkreślić, że właśnie Irak był jednym z państw, które z perspektywy doktryny Eisenhowera miały zasadnicze znaczenie dla zimnowojennej rywalizacji supermocarstw na Bliskim Wschodzie. Amerykański rząd postrzegał go jako państwo frontowe powstrzymujące tam ekspansję ZSRR (koncepcja Paktu Bagdadzkiego).

Problem badawczy zawarty w artykule skupia się zatem wokół pytań, w jaki sposób zmieniała się sytuacja polityczno-ustrojowa w Iraku w pierwszych sześciu dekadach XX w. oraz jakie czynniki determinowały owe zmiany, które zakończyły się przewrotem republikańskim w 1958 r. W celu udzielenia odpowiedzi zostaną wykorzystane następujące metody badawcze: metoda historyczna (pozwalająca ukazać genezę Iraku), metoda prawno-instytucjonalna (służąca przedstawieniu transformacji polityczno-ustrojowej), analiza przyczynowo-skutkowa (która naświetli źródła oraz regionalne i globalne konsekwencje zmian politycznych w Iraku), analiza systemowa (która ukaże funkcjonowanie mechanizmów władzy w tym kraju) i krytyczna analiza źródeł.

Należy tutaj zaznaczyć, iż ze względu na specyfikę podjętego problemu badawczego nie można ściśle określić jego ram czasowych. Aby poprawnie i klarownie, unikając zbędnych skrótów myślowych, zrealizować postawione tu cele, trzeba bowiem sięgnąć do wydarzeń z XIX w. i początku XX w. (gdy jeszcze nie istniał niepodległy Irak), a także syntetycznie omówić najważniejsze wydarzenia i procesy, które nastąpiły po zmianie ustroju. Niemniej kluczowa dla problemu badawczego pozostaje transformacja z 1958 r. Artykuł rozpoczyna się z kolei krótkim wprowadzeniem na temat funkcjonowania Iraku w trzeciej dekadzie XXI w. Jest to świadomy zabieg mający pokazać obecną strategiczną

pozycję owego kraju i uświadomić czytelnikowi, że istnieje ścisła korelacja między tym, co w Iraku historyczne, a tym, co współczesne.

Irak w XXI w. – uwarunkowania polityki wewnętrznej i zagranicznej

Republika Iraku (Harris, 2012, s. 9–28) to państwo położone w zachodniej Azji nad Zatoką Perską, do której dostęp ma jednak na odcinku zaledwie 58 km. Powierzchnia pod względem wielkości porównywana jest do obszaru Kalifornii i wynosi 438 317 km². Powstanie kraju doskonale oddaje stwierdzenie, że było to „[s]zaleństwo Churchilla, który chciał połączyć dwa szyby naftowe – Kirkuk i Mosul – w jednym państwie, łącząc Arabów z Kurdami, a sunnitów z szyitami niczym wodę z ogniem” (Salinger i Laurent, 1991, s. 15).

Współczesny Irak graniczy z sześcioma państwami: Turcją, Iranem (najdłuższa granica), Kuwejtem, Arabią Saudyjską, Jordanią i Syrią. Ogólna liczba mieszkańców kraju w 2023 r. wynosiła 41 266 109, co plasowało go na 36. miejscu w skali globalnej. W strukturze narodowościowo-etnicznej dominują Arabowie (75–80%), po nich największą grupę stanowią Kurdowie (15–20%), a pozostałych 5% tworzą Turkmeni, Jezydzi, Szabakowie, Kakajowie (Kaka’i), Beduini, Romowie, Asyryjczycy, Czerkiesi, Sabejczycy (Mandejczycy) i Persowie. Języki oficjalne to arabski i kurdyjski (używany zwłaszcza na północy kraju). Niemniej języki turkmeński (dialekt turecki) oraz syryjski (neoaramejski) są uznawane za urzędowe na tych obszarach, które zamieszkują ich rodzimi użytkownicy.

Irak jest państwem muzułmańskim. Oficjalnie wyznawcy islamu stanowią 95–98% całego społeczeństwa. Przeważają wśród nich szyici (61–64%), sunniti zaś to 29–34%. Chrześcijaństwo – w tym katolicy, prawosławni, protestanci, członkowie asyryjskiego Kościoła Wschodu – stanowią zaledwie 1%. Z pozostałymi religiami obecnymi w Iraku identyfikuje się 1–4% mieszkańców. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż ostatni spis powszechny ludności odbył się tam w 1997 r. (CIA, 2025). Struktura religijna społeczeństwa jest o tyle istotna, że w okresie reżimu Saddama Husajna większość szyicka była dyskryminowana na rzecz mniejszości sunnickiej, z której wywodził się dyktator. Po zmianie reżimu dokonanej w 2003 r. to szyici zdominowali scenę polityczną, jak również kręgi militarne. Podmiotem, który zaczął w niebagatelny sposób kształtować charakter irackiej państwowości, stała się szyicka Islamska Republika Iranu; znaczenie zyskały też szyickie milicje będące pod jej wpływem (Rai, 2003, s. 49–64; The Soufan Center, 2019).

Prezentując obiektywne uwarunkowania polityki Iraku, trzeba podkreślić, iż tamtejsze społeczeństwo nie należy do starzejących się. Struktura ludności pokazuje bowiem, że największą grupę stanowią osoby w wieku pomiędzy

15. a 64. rokiem życia (61,17%), kolejno osoby do 14. roku życia (35,24%), a najmniej liczną grupę stanowią osoby starsze, powyżej 65. roku życia (3,59%). W 2023 r. wskaźnik wzrostu populacji wynosił 1,94%, co plasowało Irak na 44. miejscu w skali globu; wskaźnik dzietności zaś to aż 3,17 dziecka na jedną kobietę (47. miejsce w rankingu). Zdecydowana większość ludności zamieszkuje obszary miejskie (71,6%), a głównymi miastami są Bagdad, Mosul, Basra, Kirkuk, An-Nadżaf i Irbil. Jeśli chodzi o kwestie społeczne, alfabetyzm dotyczy 85,6% populacji Iraku, w większości mężczyzn (91,2% w porównaniu z 79,9% kobiet). Warto dodać, że zgodnie z danymi z 2022 r. w Iraku odnotowywano poważny brak bezpieczeństwa żywnościowego spowodowany wewnętrzną niestabilnością polityczną, skutkami istnienia tzw. Państwa Islamskiego na części terytorium kraju, spowolnieniem gospodarczym oraz pandemią COVID-19. Aż 2,5 miliona osób uznano za potrzebujące pomocy humanitarnej, z czego 960 tysięcy – za potrzebujące jej pilnie. Ponad połowa z nich jest skupiona w prowincjach Niniwa i Anbar (Human Rights Watch, 2023).

Spoglądając z perspektywy ustrojowo-politycznej, warto zauważyć, że pod względem prawnym funkcjonowanie Iraku opiera się na hybrydzie prawa cywilnego i islamskiego. Istnieje monteskiuszowski trójpodział władzy. Władza wykonawcza ma charakter dualistyczny: pierwszy jej człon stanowią głowa państwa w osobie prezydenta oraz wiceprezydenci, drugi to rada ministrów. Prezydent wybierany jest w wyborach pośrednich na czteroletnią kadencję z możliwością reelekcji. Władzę ustawodawczą pełni jednoizbowa Rada Reprezentantów Iraku (COR) wybierana na okres czterech lat. Składa się z 329 przedstawicieli, z czego 320 parlamentarzystów jest wybieranych bezpośrednio w 83 wielomandatowych okręgach wyborczych, a 9 – przez mniejszości religijne, w tym 5 przez chrześcijan i po 1 przez sabejczyków, jazydów, szabaków i Kurdów falijskich. Co ważne, zgodnie z parytetem 25% mandatów przydzielono kobietom (al-Rahim, 2023). Władzę sądowniczą sprawuje Federalny Sąd Najwyższy złożony z 9 sędziów. Właściwość sądu ogranicza się jednak do kwestii konstytucyjnych, stosowania prawa federalnego, zatwierdzania wyników wyborów, sporów kompetencyjnych i sporów pomiędzy regionami lub prowincjami a rządem centralnym. Ponadto istotną rolę odgrywają Sąd Kasacyjny oraz sądy apelacyjne, cywilne i karne. W Iraku występuje pluralizm polityczny, czego dowodzi liczba partii politycznych. Państwo to jest również członkiem licznych organizacji międzynarodowych (Hamasaed i Nada, 2020).

O ważkości Iraku decydują w dużej mierze kwestie gospodarcze. Warto podkreślić, że był on i jest strategicznym krajem ze względu na posiadane zasoby naturalne, zwłaszcza ropę naftową, gaz ziemny, fosforany i siarkę. Plasuje się na piątym miejscu wśród państw posiadających największe udowodnione złoża ropy naftowej – ma 8% światowych rezerw tego surowca. Jako członek ugrupowania OPEC+ Irak należy do głównych producentów ropy naftowej. Zgodnie z danymi z połowy 2022 r. wydobywa 4,3 miliona baryłek ropy dziennie (CEIC, b.d.).

Najważniejszymi jego partnerami handlowymi – odbiorcami eksportu – są: Chiny (26%), Indie (24%), Korea Południowa (9%), Stany Zjednoczone (8%), Włochy (6%) i Grecja (6%). Irak eksportuje przede wszystkim ropę naftową, ropę naftową rafinowaną, złoto, koks naftowy i gaz ziemny. W sferze importu główni partnerzy to z kolei Zjednoczone Emiraty Arabskie (28%), Turcja (21%) oraz Chiny (19%) (Observatory of Economic Complexity, b.d.).

Niniejszy wstęp warto zakończyć opisem irackiej flagi, która wyraża istotę tego państwa. Widnieją bowiem na niej trzy równe poziome paski w kolorze czerwonym (na górze), białym i czarnym. *Takbir* (arabskie określenie formuły „Allah jest wielki”) zapisano na zielono pośrodku białego paska. Użyte barwy oznaczają ucisk (czarna), pokonany w krwawej walce (czerwona), który ma zostać zastąpiony świetlaną przyszłością (biała). Rada Reprezentantów Iraku przyjęła tę flagę w 2008 r. jako wyraz kompromisu zamiast wcześniejszej flagi z okresu rządów partii al-Baas.

Rola Wielkiej Brytanii w kształtowaniu państwowości Iraku

Terytorium Iraku obejmuje obszary leżące w dorzeczu Tygrysu i Eufratu, nazywane niegdyś Mezopotamią (Jamsheer, 1991, s. 141; Korzeniewski, 2004, s. 13; Lewis, 2003, s. 26). W ciągu siedmiu tysiącleci na terenie Iraku powstało i upadło jedenaście wielkich cywilizacji (Hindus, 1949, s. 161–162). Jego historię nowożytną (od XVIII w. po I wojnę światową) można podzielić na dwa okresy. Pierwszy z nich, tzw. paszałyk mamelucki, to czas namiestnictwa Hasana Paszy i jego syna Ahmeda. Drugi okres, rozpoczęty w 1831 r., charakteryzował się penetracją terytorium dzisiejszego Iraku przez mocarstwa europejskie, a równocześnie stopniową jego modernizacją (Dziekan, 2005, s. 20–23; *Irak*, 2001, s. 195–199).

Na początku XX w. o wpływy w Iraku zaczęły rywalizować przede wszystkim Wielka Brytania i Niemcy. Dopiero I wojna światowa w istotny sposób prze wartościowała trwający prawie pięć stuleci układ sił na obszarze dawnej Mezopotamii. Wówczas bowiem Turcja opowiedziała się po stronie państw centralnych, przeciwko państwom ententy, i poniosła ostatecznie klęskę. Dla Brytyjczyków stanowiło to niepowtarzalną okazję, by zająć miejsce Imperium Osmańskiego i umocnić swoje wpływy na Bliskim Wschodzie (Pajewski, 2001, s. 348–349). Kwestia statusu terytoriów należących do upadłego Imperium Osmańskiego została podjęta na konferencji pokojowej w Wersalu w czerwcu 1919 r., aczkolwiek trzeba podkreślić, że wszelkie ustalenia w sprawie podziału regionu na strefy były wynikiem układu Sykes–Picot z 1916 r., który właśnie potwierdzały późniejsze traktaty. Wprawdzie Francja i Wielka Brytania zmodyfikowały jego szczegółowe postanowienia, lecz zasadnicza idea pozostała niezmienna. Układ

przewidywał przejście wilajetu Mosulu przez Francję, jednak 1 stycznia 1919 r. doszło do spotkania Georges'a Clemenceau z Davidem Lloydem George'em i porozumienia, wskutek którego Francja wyraziła zgodę na przekazanie Imperium Brytyjskiemu regionu Mosulu w zamian za poparcie francuskich postulatów dotyczących zarówno Bliskiego Wschodu, jak i traktatu pokojowego z pokonanymi Niemcami (Mejcher, 1976, s. 62–64). Zgodnie z art. 22 statutu powołanej wówczas Ligi Narodów utworzono mandaty kategorii A, B i C. Irak jako mandat kategorii A został przyznany Wielkiej Brytanii. Francja zrezygnowała z roszczeń wobec wilajetu mosulskiego, za co otrzymała 25% udziałów w zyskach z irackiej ropy, a Londyn uznał wpływy francuskie w Syrii. Zostało to formalnie zatwierdzone na konferencji w San Remo 25 kwietnia 1920 r. (Dobrzycki, 2003, s. 339; Jamsheer, 1976, s. 84).

W 1920 r. Wielka Brytania nakreśliła granice nowego państwa irackiego poprzez połączenie dawnych trzech prowincji: Mosulu, Bagdadu i Basry, nie wzięła jednak pod uwagę interesów miejscowej ludności. Północna granica z Turcją przebiegała bowiem środkiem obszarów górskich zamieszkałych przez Kurdów (rejon As-Sulajmanijja), którym władze w Londynie obiecały utworzenie własnego państwa. Na południu Iraku pojawił się problem graniczny z Kuwejtem, gdyż Brytyjczycy oddali część terytorium tego państwa Nadżdowi, a w ramach rekompensaty przyznali mu fragment wybrzeża należącego do Iraku, co oznaczało w konsekwencji skrócenie jego linii brzegowej do zaledwie 26 km, bez żadnego portu (Steffoff, 2000, s. 32–33). W maju 1922 r. podpisano traktat z Muhammarem, w którym ustalono granicę pomiędzy Irakiem a Nadżdem (częścią Arabii Saudyjskiej). Na mocy tego traktatu Saudowie utracili tereny pasterskie, dlatego w wyniku kolejnych rozmów (ostateczną umowę zawarto w maju 1938 r.) została utworzona tzw. strefa neutralna licząca 7 tysięcy km², na której terenie wprowadzono zakaz budowania stałych obiektów, w tym wojskowych, i do której plemiona koczownicze z obydwu państw miały nieograniczony dostęp.

W 1922 r. wyznaczono również granicę z Iranem, ale jej finalny kształt został uzgodniony dopiero w 1937 r. W 1926 r. podpisano traktat z Turcją dotyczący statusu Mosulu. Ankara żądała włączenia go wraz z przyległymi terytoriami do Turcji. Według art. 3 traktatu z Lozanny z 1923 r. granice pomiędzy tym krajem a Irakiem miały polubownie ustalić Turcja i Wielka Brytania w ciągu dziewięciu miesięcy. Okazało się to jednak niemożliwe i Rada Ligi Narodów na specjalnym posiedzeniu w Brukseli podjęła decyzję o wytyczeniu granicy zgodnie ze stanem z 24 lipca 1923 r., w związku z czym pozostawiła Mosul Irakowi („linia brukselska”). Następnie powołała komisję, w której skład wchodził przedstawiciel Belgii, Szwecji i Węgier i której sprawozdanie stało się podstawą definitywnej decyzji Rady Ligi Narodów. Ta 16 grudnia 1925 r. uznała linię brukselską za ostateczną, pod warunkiem że Wielka Brytania zgodzi się na przedłużenie swojego mandatu nad Irakiem o 25 lat. 13 stycznia 1926 r. w Bagdadzie podpisano brytyjsko-iracki układ prolongujący podobny układ z 1922 r. o kontroli Londynu

nad Irakiem do 1950 r., o ile wcześniej nie zostanie on dopuszczony do członkostwa w Lidze Narodów. Z kolei 5 czerwca 1926 r. zawarto brytyjsko-iracko-tureckie porozumienie, w myśl którego Turcja przyjęła linię brukselską jako granicę i uzyskała prawo do otrzymywania 10% dochodów z mosulskiej ropy w ciągu 20 lat od dnia zawarcia układu (Mejcher, 1976, s. 131–156).

Analizując wydarzenia lat 20. XX w., które wpłynęły na ukształtowanie się państwowości irackiej, należy wskazać przynajmniej kilka kluczowych. W maju i czerwcu 1920 r., po ogłoszeniu Iraku brytyjskim terytorium mandatowym, doszło do antybrytyjskich zamieszek. 30 czerwca w miejscowości Rumasa wybuchło powstanie narodowowyzwoleńcze, określane jako Powstanie Dwudziestego, Wielkie Powstanie (Al Kubra) lub Wielka Rewolucja Iracka (Tauber, 1995, s. 306–317). Na jego czele stanęli przywódcy stowarzyszenia Haras al-Istiklal („Stróż Niepodległości”) oraz wodzowie plemienni znad dolnego Eufratu (Dziekan, 2002, s. 141). Insurekcja na początku 1921 r. została krwawo stłumiona przez Brytyjczyków (Jamsheer, 2007, s. 43–57), którzy zdecydowali, że Irak będzie monarchią. W marcu 1921 r. w Kairze zwołano konferencję, podczas której wysunięto kandydaturę Fajsala ibn al-Husajna do objęcia władzy monarchicznej i ogłoszono powszechną amnestię dla uczestników powstania z wyjątkiem osób oskarżonych o zabójstwa angielskich oficerów. 29 kwietnia 1921 r. Fajsal przybył do Bagdadu, a 14 czerwca Winston Churchill, ówczesny minister do spraw kolonii, wyraził w Izbie Gmin poparcie dla jego kandydatury. Aby zaś w samym Iraku nadać desygnowaniu go na monarchę charakter demokratyczny i ukazać legitymację narodu, przeprowadzono referendum, którego oficjalny, ale nieoddający rzeczywistego poparcia, wynik wyniósł 96%.

23 sierpnia 1921 r. intronizowano Fajsala I z dynastii Haszymidów, panującej w Iraku do 14 lipca 1958 r. Pierwszy król, zmarły we wrześniu 1933 r., uchodził za głównego stabilizatora irackiej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Po śmierci Fajsala I tron objął nastawiony panarabsko jego syn Ghazi, który sprawował władzę zaledwie pięć lat – zginął w wypadku samochodowym. W 1939 r. przypadła ona kolejno bratu Ghaziego Fajsalowi II, jednakże z powodu jego zbyt młodego wieku faktycznie rządził regent Abd al-Ilah. Fajsal II przejął władzę monarchszą dopiero 24 maja 1953 r., po ukończeniu 18. roku życia. Był ostatnim królem Iraku i pozostał na tronie do rewolucji z 1958 r. (Khadduri, 1960, s. 330–332).

W omawianym przedziale czasowym Irak stał się pierwszym terytorium mandatowym z własnym parlamentem, głową państwa, konstytucją i rządem. W 1922 r. rząd brytyjski opracował projekt układu, złożonego z 18 artykułów, który tworzył system protektoratu nad Irakiem. Mimo iż art. 1 oficjalnie uznawał niezawisłość kraju, to już art. 2 obligował irackiego króla do niemianowania żadnych urzędników obcego pochodzenia bez zgody brytyjskiego monarchy. Na mocy traktatu z 1922 r. władzom w Londynie przysługiwała kontrola nad finansami i polityką zagraniczną Iraku oraz prawo do czuwania nad jego bezpieczeństwem, a więc także nad wojskiem. Co istotne, wydarzenia z tamtego

okresu doprowadziły do powstania dwóch partii: Partii Odrodzenia oraz Partii Narodowej, które występowały przeciwko zawarciu traktatu, więc zostały zdelegalizowane. 13 kwietnia 1923 r. podpisano protokół skracający ważność parafowanego układu z 20 do 4 lat od momentu ewentualnej ratyfikacji traktatu pokojowego z Turcją. 25 marca 1924 r. strony zawarły cztery porozumienia dodatkowe (wojskowe, sądownicze, finansowe i umowę dotyczącą brytyjskich urzędników), które nakładały na Irak dalsze zobowiązania. W 1924 r. układ ostatecznie ratyfikowano (Tripp, 2000, s. 47–58, 81–99).

Reasumując, należy podkreślić, iż władze brytyjskie po I wojnie światowej dążyły do utrzymania długoterminowej kontroli nad Irakiem. Miał to zagwarantować kolejny traktat, projektowany już w grudniu 1925 r. Planowano wówczas zawarcie układu brytyjsko-irackiego na 25 lat (co nastąpiło 13 stycznia 1926 r.), chyba że Irak wcześniej zostanie przyjęty do Ligi Narodów. Niemniej na mocy traktatu z 20 grudnia 1927 r. Londyn zobowiązał się do uznania w najbliższej przyszłości jego niepodległości z równoczesnym zachowaniem kontroli nad irackimi siłami zbrojnymi i finansami. Układ ten jednak nie został ratyfikowany.

Najważniejsze znaczenie dla relacji na linii Londyn–Bagdad, a tym samym dla ukształtowania się państwowości irackiej, miał następny traktat, z 30 czerwca 1930 r., przyjęty przez iracki parlament 16 listopada 1931 r. Wielka Brytania zrezygnowała z praw mandatowych, uznała suwerenność Iraku i jego członkostwo w Lidze Narodów, które miano mu przyznać w 1932 r. Na mocy układu, przewidzianego na 25 lat od daty wstąpienia Iraku do tej organizacji, Londyn zachował prawo do pełnienia funkcji konsultanta w kwestiach irackiej polityki zagranicznej, posiadania baz lotniczych (na zasadzie dzierżawy) w Habbanii koło Bagdadu i Szuajbie koło Basry (baza morska) oraz inne przywileje wojskowe i gospodarcze (w tym związane z tranzytem, korzystaniem z linii kolejowych, portów, rzek i koncesją na eksploatację ropy naftowej). W 1927 r. Iraq Petroleum Company (IPC) został opanowany przez kapitał brytyjski. Anglia otrzymała prawo nadzoru nad iracką armią w ramach misji szkoleniowych oraz monopol na dostawy wojskowe. Wysoki Komisarz w Iraku miał przyjąć tytuł ambasadora (Khadduri, 1960, s. 309–313). 3 października 1932 r. Irak, jako pierwszy kraj arabski, uzyskał status członka Ligi Narodów i to na ten dzień datowane jest powstanie niepodległego państwa irackiego.

Analizując czasy rządów króla Fajsala II, należy zwrócić uwagę, że ich początkowe lata przypadły na okres II wojny światowej. W historii kraju były one o tyle szczególne, że zaczęły się tam rodzić nastroje prohitlerowskie, które wiosną 1941 r. skutkowały dokonaniem zamachu (Wien, 2006, s. 105–112). Przewrót zakończył się jednak zwycięstwem sił brytyjskich i umocnieniem ich pozycji. Lata pomiędzy 1941 a 1945 r. można określić mianem drugiej okupacji Iraku, co oznaczało, że nie był on wtedy w pełni niepodległym państwem, a mandat brytyjski opierał się na wykorzystywaniu instrumentów siłowych (Elliot, 1996, s. 14).

Największe wyzwania dla Iraku oraz jego polityki wewnętrznej i zagranicznej pojawiły się wszakże po zakończeniu II wojny światowej. Należały do nich: traktat o przyjaźni z Turcją, który stał się podstawą koncepcji Paktu Bagdadzkiego i „północnego muru”; działania Egiptu na rzecz zdobycia dominującej pozycji w świecie arabskim, co pośrednio doprowadziło do powstania federacji Jordanii i Iraku w 1958 r. jako przeciwwagi dla Zjednoczonej Republiki Arabskiej (ZRA) – połączenia Egiptu i Syrii; podjęcie inicjatywy utworzenia Ligi Państw Arabskich (LPA) i chęć stania się jej najważniejszym członkiem; sprzeciw wobec powstania Izraela w 1948 r.; wzrastające znaczenie dochodów z wydobywania irackiej ropy; kooperacja polityczno-militarno-gospodarcza z ZSRR, predestynująca Irak do roli państwa, na terenie którego narastała rywalizacja supermocarstw; dążenie USA do wpisania Iraku w orbitę własnych wpływów.

Wpływ Stanów Zjednoczonych na powstanie i funkcjonowanie irackiej monarchii

Do XIX w. zainteresowanie USA obszarem Mezopotamii właściwie nie istniało. Wynikało to co najmniej z trzech powodów. Po pierwsze, w tym czasie kształtowała się i stabilizowała państwowość amerykańska. Stany Zjednoczone nie miały wtedy ambicji silnego angażowania się na arenie międzynarodowej, lecz skupiały się na kwestiach wewnętrznych. Po wtóre, decydenci w USA stali na stanowisku, że nie należy wkraczać w sferę wpływów mocarstw europejskich (głównie Anglii). Po trzecie, z ekonomicznego punktu widzenia obszar ten postrzegano jako mało atrakcyjny. Dopiero od połowy lat 30. XIX w. można mówić o marginalnym zainteresowaniu USA terenem Iraku. Sprowadzało się ono do podejmowania działalności przez amerykańskie misje archeologiczne oraz wykorzystania go jako obszaru tranzytowego do Persji, Indii i w rejon Półwyspu Arabskiego, co wiązało się z otwarciem Kanału Sueskiego w 1869 r.

Patrząc przez pryzmat zaangażowania USA w formowanie się państwa irackiego, trzeba wskazać, iż poza 12. punktem deklaracji Thomasa Woodrowa Wilsona w polityce USA nie pojawiły się szczególne oznaki politycznego zainteresowania tym tematem. Co więcej, wysłana do Syrii amerykańska komisja Henry’ego Churchilla Kinga i Charlesa Crane’a (Tauber, 1995, s. 267) zalecała w raporcie opracowanym w połowie 1919 r. przyznanie mandatu nad Irakiem Wielkiej Brytanii. Polityka USA wobec Iraku w okresie międzywojennym była zgodna z wizją prezydenta Wilsona i zbieżna ze stanowiskiem Londynu. Złożyło się na to kilka przesłanek. Po pierwsze, Stany Zjednoczone nie były gotowe do wypełnienia próżni powstałej po zminimalizowaniu wpływów brytyjskich.

Po drugie, tamtejszy establishment nie postrzegał władz Iraku jako zdolnych do wzięcia odpowiedzialności za kształtowanie własnej państwowości. Po trzecie, popierając system mandatowy, władze w Waszyngtonie były przekonane, że Londyn oferuje najlepszy sposób, by utrzymać pokój w Iraku. Po czwarte, brytyjską obecność w tym kraju uznawano za najlepszą gwarancję bezpieczeństwa amerykańskich interesów (polityki „otwartych drzwi”). Wizja niepodległego Iraku nie spotkała się więc z entuzjazmem wśród establishmentu USA (Stivers, 1982, s. 119–124).

Należy zatem podkreślić, że zainteresowanie Stanów Zjednoczonych Irakiem w okresie międzywojennym miało przede wszystkim wymiar ekonomiczny – związany z wydobywaniem ropy. Przed wybuchem I wojny światowej amerykańsko-irackie kontakty handlowe były nikłe. Mimo że Standard Oil Company of New York (Socony) była głównym dostawcą produktów naftowych dla podmiotów gospodarczych w Iraku, to jednak Imperium Osmańskie nie przyznało USA żadnej koncesji (Bartlett, 1997, s. 136). Nawet wypowiedzi amerykańskich geologów z Socony, którzy jeszcze w 1910 r. wizytowali Irak i opuścili go w przekonaniu, że dolina Eufratu zawiera duże złoża ropy, nie doprowadziły do znaczącego zaangażowania USA na tym obszarze. Dopiero w 1915 r., gdy I wojna światowa wywołała zakłócenia polityczne i handlowe w regionie, amerykański konsul w Bagdadzie przejął odpowiedzialność za zasoby ropy posiadane przez Socony. 12 listopada 1917 r. kapitan William Yale w specjalnym raporcie dla Departamentu Stanu oświadczył, że najwięksi eksperci uważają Irak za państwo należące do najbardziej roponośnych na świecie, co przekonało establishment USA do zaangażowania ekonomicznego w tym kraju. We wrześniu 1919 r. Socony wysłała dwóch geologów do Bagdadu ze specjalną misją. Jeden z nich, E.J. Sheffield, w sierpniu 1920 r. w liście do żony potwierdził założenia raportu Yale’a. Nie było więc zaskoczeniem, iż rozpoczęła się wówczas amerykańsko-brytyjska rywalizacja o wpływy naftowe w Iraku (Sampson, 1981, s. 120–121).

Decyzje podjęte w San Remo, a zwłaszcza podział bogactw naftowych Iraku pomiędzy Anglię i Francję, wywołały niezadowolenie w USA. Departament Stanu podważał prawa nabyte przed wojną przez Tureckie Towarzystwo Naftowe (Turkish Petroleum Company, TPC). 12 maja 1920 r. USA wystosowały do rządu brytyjskiego notę z żądaniem wprowadzenia polityki „otwartych drzwi” i „równych możliwości” na terenach mandatowych i unikania faworyzowania własnych przedsiębiorstw. Waszyngton domagał się, aby nie udzielać żadnych wyłącznych koncesji ekonomicznych w rejonach mandatowych bez uwzględnienia interesów USA. Doktryna „otwartych drzwi” wobec Iraku miała zatem na celu wciągnięcie go w orbitę amerykańskich inwestycji i handlu. By zdobyć udziały w zasobach irackiej ropy naftowej, Stany Zjednoczone stosowały różne procedury. Próbowaly nawet potajemnie wykupić prawa koncesyjne Banku Niemieckiego w Mezopotamii, lecz bez powodzenia. 14 marca 1925 r. TPC uzyskało na 75 lat (do 2000 r.) koncesję rządu irackiego na wydobywanie ropy w rejonach Bagdadu

i Kirkuku, a odkrycie 14 października 1927 r. złóż nafty koło wsi Baba Kurkur w okolicach Kirkuku stało się jedną z przyczyn podpisania układu o „czerwonej linii”, zawartego w lipcu 1928 r. w Ostendzie (Mejcher, 1976, s. 162–165). Akcje TPC, którego nazwę zmieniono w 1929 r. na Irackie Towarzystwo Naftowe (Iraq Petroleum Company, IPC), podzielone zostały następująco: Anglo-Persian Oil Co. (British Petroleum), Royal Dutch Shell, Near East Development Co. (w tym po równo Standard Oil of New Jersey oraz Socony Vacuum Oil Co.), Campagnie Française des Pétroles – każda firma po 23,75%, Participations & Investments Co. (powiązana z Londynem) – 5,00% (Kokxhoorn, 1977, s. 30–31, 46–49).

Wybuch i implikacje II wojny światowej doprowadziły do zasadniczej zmiany w światowym i regionalnym układzie sił. Relacje międzynarodowe, które nabrały charakteru dwubiegunowego, znalazły swoje odbicie także na Bliskim Wschodzie. Pozycja Iraku również uległa pewnemu przewartościowaniu. Maurice Hindus tak pisał o jego powojennej sytuacji: „Potencjalnie najbogatsze pod względem rolniczym państwo na Bliskim Wschodzie, Irak, jest właściwie najbiedniejsze. Najbardziej zagorzały nacjonalistycznie, jest on najmniej stabilnym politycznie państwem wśród nowo powstałych państw arabskich. Jego młoda inteligencja jest drugą po libańskiej w rozwoju i dojrzałości intelektualnej, lecz jego szejkwowie są najbardziej zacofanymi z właścicieli ziemskich” (Hindus, 1949, s. 173–174, tłum. własne).

Co istotne, w latach 1945–1958 Irak był ściśle powiązany gospodarczo i politycznie z Wielką Brytanią oraz ze Stanami Zjednoczonymi, których pozycja tam stopniowo wzrastała. USA udzielały Irakowi pomocy finansowej, w tym w ramach punktu 4 doktryny Trumana. W 1951 r. została podpisana amerykańsko-iracka umowa kulturalna. Waszyngton wysłał do Iraku ekspertów w dziedzinie stosowania radarów, używania broni lekkiej i produkcji amunicji. Jednakże – należy to wyraźnie podkreślić – po II wojnie światowej, aż do powstania koncepcji bariery północnej, a ostatecznie Paktu Bagdadzkiego, USA uznawały prymat Londynu, czyli utrzymywanie Iraku w brytyjskiej strefie wpływów. Co więcej, gdy pojawiła się idea powołania unii iracko-syryjskiej (Kukułka, 2001, s. 98), Departament Stanu USA zachował stanowisko neutralne, balansujące między brytyjskim entuzjazmem wobec tego pomysłu a francuskim sprzeciwem (Ovendale, 1996, s. 26).

Znaczenie partii al-Baas w transformacji ustrojowej Iraku

Socjalistyczna Partia Odrodzenia Arabskiego (al-Baas) odegrała kluczową rolę w transformacji polityczno-ustrojowej Iraku. Al-Baas prezentowała najstarszą doktrynę socjalistyczną w świecie arabskim. Powstała w Syrii na fali walk

o wyzwolenie narodowe, a jej założycielami byli Michel Aflak i Salah ad-Din al-Bitar. Zjazd konstytuujący partię odbył się 7 kwietnia 1947 r. w Damaszku. Doszło wówczas do zjednoczenia Partii Odrodzenia Arabskiego (Michela Aflaka) oraz Arabskiej Partii Socjalistycznej (Akrama al-Hauraniego). Stopniowo zasięg oddziaływania al-Baas rozszerzał się na inne obszary Bliskiego Wschodu, przy czym największe znaczenie poza Syrią zyskała ona w Iraku, Libanie i Jordanii (Fryzeł, 1985, s. 35–39, 61–70).

W Iraku propagatorami ideologii baasistowskiej byli przede wszystkim studenci, ale również intelektualiści, oficerowie pochodzący z prowincji oraz miejska klasa robotnicza wywodząca się z migrantów wiejskich. Pierwsze komórki partyjne typu kadrowego zaczęły powstawać w tym kraju na początku lat 50., a zjazd konstytuujący miał miejsce w Bagdadzie w 1954 r. Założenia irackiej al-Baas do czasu rewolucji w 1958 r. skupiały się na propagandzie antybrytyjskiej oraz protestach przeciwko imperializmowi, członkostwu Iraku w Pakcie Bagdadzkim i zbliżeniu z USA. Po obaleniu monarchii i rozpoczęciu rządów przez generała Abda al-Karima Kasema al-Baas znalazła się w opozycji i była zmuszona do działania w konspiracji. Niewielka zmiana nastąpiła dopiero w 1963 r., gdy w wyniku zamachu stanu Kasem został pozbawiony władzy. Prawdziwe zwycięstwo al-Baas odniosła jednak w 1968 r. – objęła wtedy ster rządów, który trzymała aż do agresji USA na Irak w 2003 r. (Danahar, 2015, s. 282–324). Jej polityczny charakter po przejęciu władzy uległ pewnemu przewartościowaniu, otworzyła się bowiem na nowych członków, których liczba gwałtownie wzrosła. Jako partia socjalistyczna, panarabska i narodowa stała się partią masową (Hopwood, Ishow i Koszinowski, red., 1993, s. 38–40).

Fundamentem ideologicznym al-Baas był tzw. baasizm, fuzja nacjonalizmu i marksowskiego socjalizmu. W zaskakującym tempie przekształcił się on w znaczącą siłę polityczną (Hourani, 2002, s. 400–401). Zasadniczo od powstania partii jej zwolennicy – głoszący nacjonalizm arabski, z hasłami „jedność, wolność, socjalizm” czy też „jeden naród arabski z wieczną misją” – nawoływali do stworzenia wspólnego państwa, które obejmowałoby terytorium arabskiej ojczyzny od Oceanu Atlantyckiego po Zatokę Perską. Panarabizm należał zatem do centralnych elementów nacjonalizmu arabskiego i opierał się na przekonaniu, że wszystkie ludy mówiące językiem arabskim są jednym narodem, który powinien tworzyć jedno państwo. Z tej perspektywy religia (islam) była ważna, ale nie była priorytetem (Fryzeł, 1974, s. 3–5). Zgodnie z koncepcją głównego teoretyka baasizmu Michela Aflaka panarabizm miał zostać zrealizowany w dwóch etapach. Pierwszy obejmował wyzwolenie ziem arabskich z imperializmu. Drugi polegał na unifikacji ojczyzny arabskiej.

Co istotne, choć al-Baas propagowała rewolucję oraz głosiła koncepcję arabskiego socjalizmu, sprawiedliwości, solidaryzmu i współpracy pomiędzy jednostkami, nie uznawała marksistowskiej koncepcji walki klas. Twierdziła, że ziemia i bogactwa naturalne to własność narodu, ale państwo może decydować

o sposobie ich wykorzystania. Socjalizm arabski powinien funkcjonować w ramach państwa, które reprezentuje wolę ludu. Nie oznaczał on więc etapu na drodze do komunizmu, gdyż ten był nie do przyjęcia i określany mianem ateistycznego. Stanowił natomiast etap budowania nowego społeczeństwa z nowym układem stosunków społeczno-ekonomiczno-politycznych.

Reasumując, należy wskazać, że propagowane w latach 50. i 60. XX w. w świecie arabskim idee panarabizmu, nacjonalizmu i socjalizmu arabskiego spowodowały niezwykle szybki wzrost znaczenia czynnika ideologicznego i stopniowe wzmacnianie pozycji ZSRR na Bliskim Wschodzie. Moskwa wspierała przemiany zachodzące w państwach bliskowschodnich i sprzyjała radykalnemu skrzydłu świata arabskiego. Takiej sytuacji towarzyszyła silna determinacja USA, które chciały przejąć rolę zewnętrznego supermocarstwa w tej części globu, co jednak wiązało się z wyrugowaniem stamtąd wpływów Wielkiej Brytanii i Francji (Szymborski, 1999, s. 40).

Polityczne, militarne i gospodarcze wyzwania dla funkcjonowania irackiej monarchii

Po zakończeniu II wojny światowej Irak zaczął przejawiać znaczną aktywność na arenie regionalnej i globalnej. Wyrazem zewnętrznego zaangażowania było m.in. członkostwo w LPA i ONZ wśród państw założycielskich, a także we wszystkich organizacjach wyspecjalizowanych ONZ z wyjątkiem IMCO (Międzyrządowej Doradczej Organizacji Morskiej) i GATT (Układu Ogólnego w sprawie Cel i Handlu). Ponadto wojsko irackie uczestniczyło w pierwszej wojnie arabsko-żydowskiej w 1948 r. Po jej zakończeniu Irak nie podpisał jednak formalnych porozumień rozejmowych z Izraelem, jak to uczyniły Liban, Transjordania i Syria, które również brały udział w wojnie.

Wewnętrznie Irak jako sztucznie stworzone państwo pozostawał niestabilną konstrukcją, wstrząsaną wciąż nowymi konfliktami. Sytuacja z biegiem czasu tylko się pogarszała, czemu sprzyjały rewolucyjne tendencje polityczno-militarne w państwach Bliskiego Wschodu narastające od drugiej połowy lat 40. Dla Iraku niezwykle istotny był 1958 r., w którym w wyniku rewolucji obalono monarchię i wprowadzono republikę. Na taki stan rzeczy złożyło się kilka kluczowych determinant.

Po pierwsze, strategiczną kwestią stała się konieczność renegotjowania traktatu iracko-brytyjskiego z 1930 r., którego ważność upływała w 1957 r. Już w 1947 r. rozpoczęto tajne rozmowy w tej sprawie, zakończone 15 stycznia 1948 r. podpisaniem układu z Portsmouth. Układ przewidywał powołanie iracko-angielskiej

Rady Obrony w celu konsultacji i koordynacji zagadnień dotyczących bezpieczeństwa, dawał Irakowi kontrolę nad bazami wojskowymi, którymi dotychczas dysponowała Wielka Brytania – zachowująca jednak monopol na dostawy wojskowe dla Iraku oraz szkolenia tamtejszych sił zbrojnych. Wojska brytyjskie zostały zobowiązane do opuszczenia Iraku, z zastrzeżeniem, że w razie konfliktu udostępni on Londynowi swoje bazy wojskowe. Układ z Portsmouth nie został dobrze przyjęty przez iracki establishment polityczny i wojskowy, który obawiał się, iż nowy traktat, przewidziany na kolejnych 25 lat, podtrzyma i prawnie usankcjonuje zwierzchnictwo Londynu. W wyniku protestów układ unieważniono 2 lutego 1948 r. (Tripp, 2000, s. 120–121). Dopiero 2 marca 1953 r. premier Nuri as-Sa'id w rozmowie z brytyjskim ambasadorem w Bagdadzie sir Johnem Troutbeckiem oświadczył, że Irak żąda zmodyfikowania traktatu z 1930 r. (Ovendale, 1996, s. 91).

Po wtóre, pod wpływem obserwowanej polityki nacjonalizacji przemysłu naftowego prowadzonej w Iranie przez premiera Mohammada Mosaddegha, a także po zawarciu w 1950 r. porozumienia między Arabią Saudyjską a Aramco o podziale zysków z ropy po 50%, w Iraku coraz bardziej słyszalne były głosy o konieczności naftowego uniezależnienia się wzorem innych państw regionu. Tym samym jednym z nadrzędnych celów polityki premiera Nuriego as-Sa'ida stał się rozwój ekonomiczny kraju oparty na wzrastającym znaczeniu ropy naftowej. Porozumienie pomiędzy IPC a rządem irackim, zakładające równy podział zysków z eksploatacji tego surowca, podpisano 3 lutego 1952 r. Odtąd przemysł naftowy był głównym sektorem irackiej gospodarki. Co istotne, wydarzenie to można jednocześnie uznać za wzmocnienie i sukces sił narodowych w Iraku, które reprezentowali liderzy partii Haras al-Istiklal – Muhammad Mahdi Kubba i Faiq Sammara – a które głosiły hasła całkowitej nacjonalizacji przemysłu naftowego (Khadduri, 1960, s. 352–355).

Po trzecie, społeczeństwo irackie było coraz bardziej niezadowolone z funkcjonowania monarchii, którą utożsamiano z zachodnim kolonializmem. Rosła liczba zwolenników Irackiej Partii Komunistycznej (IPK), jak również rodzącej się opozycyjnej al-Baas. Coraz silniejszą pozycję zyskiwali skrajni nacjonalistyczni ekstremiści z jednej strony i liberalni reformatorzy z drugiej (Gat, 1997, s. 114–115, 122–130).

Po czwarte, na sytuację w kraju ogromny wpływ wywierały egipsko-iracka rywalizacja o miano państwa przywódczego na Bliskim Wschodzie i w LPA, a także iracki sprzeciw wobec neutralności Egiptu i jego poprawy relacji z innymi państwami arabskimi. Gdy w 1956 r. wybuchł kryzys sueski, Irakijczycy domagali się od swojego rządu oficjalnego oświadczenia wspierającego prezydenta Gamala Nasera i udzielenia Kairovi pomocy wojskowej oraz zerwania stosunków dyplomatycznych z Francją jako jednym z agresorów. Oświadczenie, które wydał iracki rząd, obejmowało nie tylko wskazane postulaty, ale również zobowiązanie do nieuczestniczenia w posiedzeniach Paktu Bagdadzkiego, jeśli

jego członkiem będzie Wielka Brytania. Poparcie Bagdadu dla Kairu nie wyszło jednak poza sferę deklaratywną (Harris, 2012, s. 100–103).

Po piąte, polityka Iraku skupiła się na niedopuszczeniu do poszerzania wpływów komunistycznych w kraju. Wiązało się to z coraz silniejszymi powiązaniami Bagdadu z Zachodem, włączeniem bliskowschodniego państwa w koncepcję bariery północnej, członkostwem w Pakcie Bagdadzkim oraz zbliżeniem z USA. Wydarzenia, które nastąpiły w Iraku przed rewolucją z 1958 r., w ogromnej mierze rzutowały na kształt polityki USA wobec niego. W latach 50. zaczął on być postrzegany przez amerykańskie władze jako państwo, które może mieć strategiczne znaczenie w regionie – zarówno z punktu widzenia polityki energetycznej, jak i zimnowojennej rywalizacji. Priorytetem dla Białego Domu było tym samym wciągnięcie Iraku w orbitę własnych wpływów i uczynienie z niego kolejnego bliskowschodniego sojusznika (Axelgard, 1988, s. 7–8).

Dekada lat 50. odegrała zasadniczą rolę w relacjach amerykańsko-irackich. Mimo stale dominujących wpływów Londynu w Iraku relacje na linii Waszyngton–Bagdad stawały się coraz bardziej dynamiczne. Obydwa państwa zaczęły dostrzegać korzyści z potencjalnej współpracy, zwłaszcza w sferze militarnej. Amerykańskie plany wobec Bliskiego Wschodu zakładały bowiem włączenie Iraku jako członka założyciela do tamtejszej organizacji obronnej o charakterze prozachodnim. Z kolei z perspektywy irackiej zbliżenie z USA stwarzałoby możliwość rewizji traktatu z Wielką Brytanią i korzystne warunki dla dostaw broni zza oceanu, dałoby też szansę na zwiększenie irackich wpływów w Syrii (Lesch, 1992, s. 46–50) i uzyskanie statusu regionalnego hegemonu w rywalizacji z Egiptem (Podeh, 2003, s. 100–115).

W połowie maja 1953 r. Irak był szóstym z dwunastu państw, które odwiedził sekretarz stanu USA John Foster Dulles. Spotkał się wówczas z premierem Dżamilem al-Midfa'im, ministrem spraw zagranicznych Tawfikiem al-Suwaidim i ministrem obrony Nurim as-Sa'idem. W rezultacie rozmów 1 czerwca 1953 r. na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Narodowego (NSC) Dulles podkreślał, że Irak, obok Turcji, Pakistanu i Syrii, jest jednym z państw, które powinny stanowić trzon nowej organizacji obronnej (Bania, 2000, s. 61–68). Jego członkostwo w pakcie oznaczało zamknięcie bariery północnej wokół ZSRR. Bagdad niezwykle entuzjastycznie przyjął koncepcję USA. Nuri as-Sa'id natychmiast poinformował Burtona Y. Berry'ego, amerykańskiego ambasadora w Bagdadzie, że Irak popiera pakt turecko-pakistański, a władze od początku zamierzały do niego dołączyć. 25 kwietnia 1954 r. rząd iracki wydał oficjalne oświadczenie, w którym stwierdzał, iż zwrócił się do USA z prośbą o udzielenie pomocy militarnej na warunkach uzgodnionych pięć dni wcześniej. Z inicjatywy Sa'ida 24 lutego 1955 r. w Bagdadzie został podpisany pakt iracko-turecki zakładający współpracę państw na płaszczyźnie politycznej i wojskowej w celu zbiorowej obrony. Dało to podstawy do powołania Organizacji Paktu Bagdadzkiego. 4 kwietnia 1955 r. przystąpiła do niej Wielka Brytania, która zawarła z Irakiem

specjalne porozumienie, zastępujące traktat z 1930 r. Londyn pośrednio zachowywał prawo do korzystania z baz znajdujących się na terytorium Iraku, prawo kontrolowania jego armii oraz przyjsia mu z pomocą zbrojną w razie ataku lub zagrożenia atakiem, co miało zabezpieczyć wpływy brytyjskie w tym kraju. 23 września 1955 r. do Paktu Bagdadzkiego przystąpił Pakistan, a 3 listopada 1955 r. – Iran (Freiberger, 1992, s. 91).

Należy zaznaczyć, że USA nie zostały stroną Paktu Bagdadzkiego, co odbiegało od przyjętego przez nie standardu sojuszy budowanych w innych regionach świata. Niemniej przedstawiciel tego kraju brał udział w posiedzeniach Stałej Rady jako obserwator i w pełni uczestniczył w posiedzeniach Komitetu Wojskowego i Komitetu do spraw Działalności Antywywrotowej. Ponadto USA dostarczały pomoc wojskową i gospodarczą państwom członkowskim. Wśród amerykańskiej elity politycznej zdania w kwestii partycypowania w pakcie były podzielone. Dla przykładu, ambasador w Bagdadzie Waldemar Gallman w depeszy skierowanej do sekretarza stanu Dullesa, datowanej na początku stycznia 1956 r., wyraźnie dawał mu do zrozumienia, że USA powinny przystąpić do Paktu Bagdadzkiego.

Przyczyn zachowawczego stanowiska władz w Waszyngtonie wobec tej idei było kilka. Przede wszystkim, nie włączając się do paktu, Biały Dom chciał zachowywać funkcję arbitra w sporach pomiędzy Wielką Brytanią a państwami arabskimi, jak również w konflikcie arabsko-izraelskim. Dążył też do uniknięcia dalszego zadrażniania stosunków z Egiptem, ówczesna linia polityki zagranicznej Bagdadu wywoływała bowiem silny sprzeciw władz w Kairze. Z perspektywy prezydenta Nasera członkostwo Iraku w pakcie bezpieczeństwa tworzonym z inicjatywy państw zachodnich oznaczało upadek koncepcji jedności arabskiej. Ponadto przywódca ten żywił obawy, że zbliżwszy się z USA, Irak uzyskał możliwość maksymalizacji zbrojeń, co mogło uczynić z niego konkurencyjną siłę dla hegemonii Egiptu w regionie (Kwiatkiewicz, 2005, s. 103–104). Dodatkowo na decyzję Waszyngtonu miały wpływ prowadzone z Arabią Saudyjską interesy naftowe, polityczne i militarne (w tym utrzymywanie na jej terytorium bazy powietrznej). Istotne było też postrzeganie samego paktu przez amerykański establishment. Tamtejsze elity widziały w nim instrument utrzymania wpływów w regionie, ale także narzędzie służące do rozbicia jedności arabskiej, uznawanej w USA za zagrożenie dla sojuszniczego Izraela. Również jego wyraźny sprzeciw wobec paktu przyczynił się do tego, że prezydent Dwight Eisenhower chciał uniknąć wewnątrzpaństwowej debaty nad członkostwem w sojuszu. Powstanie paktu przyniosło realne korzyści jedynie w skali globalnej, gdyż w sferze regionalnej spowodowało polaryzację orientacji poszczególnych państw. Co więcej, rywalizacja iracko-egipska w dużej mierze osłabiła znaczenie sojuszu i doprowadziła do zwiększenia wpływów ZSRR na Bliskim Wschodzie, czemu USA usiłowały zapobiec. Konsekwencją członkostwa Iraku w Pakcie Bagdadzkim okazała się jego izolacja w kręgu państw arabskich, a w odpowiedzi na barierę

północną skrzystalizowała się bariera południowa, biegnąca na linii Kair – Damaszek – Rijad (Brands, 1994, s. 53).

Analizując zatem kolejne wyzwania dla funkcjonowania monarchii irackiej, należy odwołać się do niezwykle istotnego wydarzenia, jakim było powstanie prozachodniego Arabskiego Państwa Federalnego (APF) – federacji Iraku i Jordanii. 14 lutego 1958 r. ogłoszono w Ammanie komunikat iracko-jordański o ustanowieniu APF, którego głową został król Iraku Fajsal II. Zapowiedziano wówczas połączenie armii obu krajów, powołanie rządu i parlamentu, opracowanie wspólnego kierunku polityki zagranicznej. Stolica miała być rotacyjna w trybie sześciomiesięcznym – z Bagdadu na Amman i odwrotnie. Utworzenie APF stanowiło próbę zbudowania jednego frontu państw konserwatywnych na Bliskim Wschodzie, zahamowania narastającego ruchu narodowowyzwoleńczego, a także zrównoważenia wpływów mocarstw w regionie w imię idei panarabizmu, w sojuszu z Zachodem i przeciwko ZSRR. USA jednoznacznie poparły powstanie APF, dostrzegały w nim bowiem przeciwwagę dla utworzonej 1 lutego 1958 r. proradzieckiej Zjednoczonej Republiki Arabskiej (ZRA) – unii Egiptu i Syrii, nieprzychylnie nastawionych do polityki państw zachodnich na Bliskim Wschodzie. Proklamowanie ZRA wyraźnie wzmacniało pozycję prezydenta Nasera i mogło stanowić przyczynę kolejnego napięcia między krajami arabskimi a Izraelem.

Co warto uwagi, inicjatywę zjednoczenia monarchii haszymidzkich eksponowano w kręgach amerykańskich elit już w połowie lat 50., z zastrzeżeniem, że należy popierać wpływy irackie w Jordanii oraz postrzegać unię tych państw jako przejaw dążenia do stabilności w regionie i alternatywę dla ZRA. Początkowo opowiadano się nawet za powstaniem aliansu iracko-jordańsko-saudyjskiego, by oderwać Arabię Saudyjską od bloku egipsko-syryjskiego. Amerykański Departament Stanu sugerował wręcz Irakowi, Jordanii, Libanowi i Arabii Saudyjskiej poczynienie kroków w celu przeciwstawienia się ZRA, jednakże bez powodzenia. Ostatecznie USA w pełni poparły iracko-jordańską inicjatywę (Louis, 2002, s. 24–31).

Upadek monarchii i republikańska transformacja w Iraku

Wyzwania i zagrożenia dla stabilności królestwa Iraku, które narastały w dekadzie lat 50., osiągnęły apogeum latem 1958 r. Wówczas, na fali podobnych tendencji rewolucyjnych w innych państwach Bliskiego Wschodu, grupa Wolnych Oficerów pod dowództwem generała Abda al-Karima Kasema dokonała krwawego zamachu stanu. Dokładnie 14 lipca 1958 r. w Iraku obalono monarchię i proklamowano ustrój republikański. Rodzinę królewską rozstrzelano, a premier

Nuri as-Sa'id, który uciekł przebrany za kobietę, został rozpoznany i zastrzelony na ulicy. Konsekwencje tego wydarzenia zarówno dla kraju i całego regionu, jak i dla rywalizacji mocarstw na Bliskim Wschodzie miały fundamentalne znaczenie.

Analizując implikacje zmiany reżimu w Iraku, należy podkreślić, że wraz z upadkiem monarchii dobiegła końca dominacja wpływów brytyjskich w tym państwie, a APF przestała istnieć. Przeprowadzono szeroko zakrojone reformy społeczne, które zmieniły polityczny charakter kraju. Postawiono przed sądem polityków z okresu monarchii odpowiedzialnych za zbliżenie z Zachodem, a przywódców stracono. W polityce zagranicznej zapowiedziano pozytywną neutralność, nieuczestniczenie w sojuszach i poparcie idei jedności arabskiej. Zwycięstwo rewolucji położyło kres unii haszymidzkiej i związkom z blokiem zachodnim. Irak stał się obok Egiptu drugim ośrodkiem nacjonalizmu arabskiego (Stivers, 1982, s. 13–14).

Niezwykle ważne było stanowisko Białego Domu wobec zmiany reżimu. W Waszyngtonie zdawano sobie sprawę, że Irak – jako członek Paktu Bagdadzkiego i ośrodek równoważenia antyzachodnich tendencji w regionie – ma zbyt duże znaczenie militarne i polityczne, by można swobodnie wypuścić go z orbity wpływów. Utrata Iraku jako sojusznika implikowała bowiem dla USA osłabienie roli na całym Bliskim Wschodzie, wzmocnienie się tam pozycji ZSRR, postawienie pod znakiem zapytania trwałości amerykańskich interesów ekonomicznych – zwłaszcza lokat kapitału w irackim przemyśle naftowym – a także istnienia samego Paktu Bagdadzkiego. Niebagatelny zagrożeniem pozostawał również potencjalny efekt rozlania się rewolucji na sąsiednie państwa. Taka sytuacja dla USA oznaczałaby całkowitą porażkę bliskowschodniej strategii polityczno-militarnej, a tym samym stworzenie możliwości penetracji regionu przez ZSRR. Biały Dom niemal natychmiast podjął działania na rzecz podtrzymania prozachodnich tendencji w polityce zagranicznej już republikańskiego Iraku, niemniej bezskutecznie (Khadduri, 1969, s. 56). Co prawda w Waszyngtonie zdecydowano, że bezpośrednią konsekwencją rewolucji irackiej będzie zastosowanie w praktyce doktryny Eisenhowera poprzez przyspieszoną interwencję amerykańską w Libanie (Alin, 1994, s. 105–134), a brytyjską w Jordanii, jednak zasadniczy dylemat dotyczył możliwości interwencji w Iraku w celu przywrócenia monarchii (Gendzier, 1997, s. 297).

Ostatecznie koncepcja interwencji USA w Iraku została odrzucona, o czym przesądziło kilka czynników, wśród których warto wskazać: międzynarodowe uznanie nowych władz irackich przez ZSRR i komunistyczne Chiny (co nastąpiło już 16 lipca 1958 r.); dążenie Iraku do zbliżenia z ZRA i zawarcie 19 lipca 1958 r. pomiędzy tymi państwami układu polityczno-militarnego o wzajemnej pomocy; brak poparcia samych Irakijczyków dla obcej ingerencji; możliwość potraktowania przez społeczność międzynarodową interwencji USA jako agresji na suwerenne państwo i jawne złamanie zasad prawa międzynarodowego; groźba ze strony ZSRR, który deklarował, iż nie pozostanie obojętny w przypadku

interwencji sił zachodnich w Iraku. W obliczu wymienionych determinant, w nowych realiach polityczno-militarnych, Stany Zjednoczone formalnie uznały Republikę Iracką 2 sierpnia 1958 r., ale równocześnie umocniły swoją obecność wojskową w państwach prozachodnich graniczących z Irakiem. Niemal do końca 1958 r. podejmowały próby zachowania go w swojej strefie wpływów, niemniej ostatecznie poniosły w tej materii klęskę. Utrata Bagdadu jako sojusznika doprowadziła jednak do zbliżenia na linii Kair–Waszyngton. Można zatem stwierdzić, że w wyniku rewolucji z 1958 r. to Egipt zajął miejsce Iraku jako strategicznego sojusznika USA na Bliskim Wschodzie (Tripp, 2000, s. 156–164).

Jedną z najważniejszych implikacji rewolucji irackiej, w skali zarówno regionalnej, jak i globalnej, było odrzucenie przez Irak doktryny Eisenhowera i wystąpienie z Paktu Bagdadzkiego, co nastąpiło 24 marca 1959 r. Takie działania nowe władze uzasadniały proklamowaną po rewolucji polityką pozytywnej neutralności, a w praktyce – zbliżeniem z ZSRR. Sprzęt wojskowy będący w dyspozycji paktu i znajdujący się na terenie Iraku został skonfiskowany, liczni oficerowie amerykańscy i brytyjscy zaś musieli opuścić kraj. Ponadto zlikwidowano brytyjską bazę w Habbanii. 30 maja 1959 r. Irak wypowiedział układ o pomocy wojskowej zawarty z USA w 1954 r., a także aneks do układu z 1955 r. W nowych okolicznościach podczas zwołanej w lipcu 1959 r. konferencji w Londynie postanowiono zmienić nazwę Paktu Bagdadzkiego na Organizacja Paktu Centralnego (CENTO) oraz przenieść jej siedziby do Ankary. Skutkiem przemian w Iraku stało się również stopniowe zacieśnianie współpracy pomiędzy Arabią Saudyjską a Egiptem oraz Jordanią a Arabią Saudyjską w celu stworzenia bloku antyirackiego (Zdanowski, 2010, s. 280–286).

Wnioski

Reasumując, trzeba podkreślić, że upadek irackiej monarchii należał do najważniejszych wydarzeń drugiej połowy lat 50. XX w. i w ogromnym stopniu oddziaływał na kształt polityczno-ekonomiczno-militarny Bliskiego Wschodu, jak również na zimnowojenną rywalizację supermocarstw o wpływy w regionie. Zmiana reżimu w Iraku stanowiła wielkie wyzwanie dla strategii bliskowschodniej USA, regionalnego układu sił oraz interesów naftowych podmiotów zewnętrznych. Przewrót republikański niewątpliwie rzutował na zmianę postrzegania koncepcji panarabizmu i jedności arabskiej, ale również na wyłanianie się nowych regionalnych potęg, takich jak Egipt, Arabia Saudyjska czy Iran, które w przyszłości zdeterminowały polityczno-militarną sytuację Bliskiego Wschodu.

Co jednak szczególnie istotne, mimo zmiany ustroju Irak jako państwo strategiczne ze względu na swoje położenie geopolityczne i posiadane zasoby

surowców energetycznych pozostał obiektem ogromnego zainteresowania podmiotów zewnętrznych zarówno w kolejnych dekadach XX w., jak i w XXI w., a dyktatorskie rządy (w dalszym okresie sprawowane przez Saddama Husajna, który ostatecznie przejął władzę w 1979 r.) nie stanowiły przeszkody dla jego kooperacji i ponownego zbliżenia z USA.

Bibliografia

- Alin, E.G. (1994). *The United States and the 1958 Lebanon crisis: American intervention in the Middle East*. University Press of America.
- Axelgard, F.W. (1988). *A new Iraq? The Gulf War and implications for U.S. policy*. Praeger.
- Bania, R. (2000). *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu za prezydentury Dwighta D. Eisenhowera (20.01.1953–20.01.1961)*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bartlett, Ch. (1997). *Konflikt globalny. Międzynarodowa rywalizacja wielkich mocarstw w latach 1880–1990*, przeł. M. Moźdzysłowska-Nawotka. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Brands, H.W. (1994). *Into the labyrinth: The United States and the Middle East 1945–1993*. McGraw Hill.
- CEIC. (b.d.). *Iraq crude oil: Production*. Pobrane 2 grudnia 2024 z: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iraq/crude-oil-production>
- CIA. (2025). *Iraq*. The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iraq/>
- Cockburn, P. (2015). *The rise of Islamic State: ISIS and the new Sunni revolution*. Verso.
- Danahar, P. (2015). *The new Middle East: The world after the Arab Spring*. Bloomsbury.
- Dobrzycki, W. (2003). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945* (wyd. 6 popr. i rozsz.). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dziekan, M.M. (2002). *Historia Iraku*. Dialog.
- Dziekan, M.M. (2005). *Irak. Religia i polityka*. Dom Wydawniczy Elipsa.
- Elliot, M. (1996). *Independent Iraq: The monarchy and British influence, 1941–1958*. Tauris Academic Studies.
- Freiberger, S.Z. (1992). *Dawn over Suez: The rise of American power in the Middle East, 1953–1957*. Ivan R. Dee.
- Fryzeł, T. (1974). *Panarabizm. Źródła i rozwój idei*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fryzeł, T. (1985). *Arabska myśl socjalistyczna. Doktryna socjalizmu arabskiego*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Gat, M. (1997). *The Jewish exodus from Iraq 1948–1951*. Routledge.

- Gendzier, I.L. (1997). *Notes from the minefield: United States intervention in Lebanon and the Middle East 1945–1958*. Columbia University Press.
- Gerges, F.A. (2016). *ISIS: A history*. Princeton University Press.
- Griffin, M. (2016). *Islamic state: Rewriting history*. Pluto Press.
- Hamasaeed, S., Nada, G. (2020). *Iraq timeline: Since the 2003 war*. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/iraq-timeline-2003-war>
- Harris, G.L. (2012). *Iraq: Its people, its society, its culture*. Literary Licensing.
- Hindus, M.G. (1949). *In search of a future: Persia, Egypt, Iraq and Palestine*. Doubleday.
- Hopwood, D., Ishow, H., Koszinowski, T. (red.), *Iraq: Power and society*. Ithaca Press.
- Hourani, A. (2002). *Historia Arabów*, przeł. J. Danecki. Marabut.
- Human Rights Watch. (2023). *World report 2023: Iraq. Events of 2022*. <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/iraq>
- Irak. (2001). W: M.M. Dziekan (red.), *Arabowie. Słownik encyklopedyczny* (s. 195–199). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jamsheer, H.A. (1976). Geneza powstania narodowego w Iraku (30 VI 1920 – 3 II 1921), *Dzieje Najnowsze*, 8(2), 77–88.
- Jamsheer, H.A. (1991). Powstanie państwa irackiego (1920–1924). *Przegląd Orientalistyczny*, 3–4, 141–151.
- Jamsheer, H.A. (2007). *Współczesna historia Iraku*. Dialog.
- Khadduri, M. (1960). *Independent Iraq (1932–1958): A study in Iraqi politics* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Khadduri, M. (1969). *Republican 'Iraq: A study in 'Iraqi politics since the revolution of 1958*. Oxford University Press.
- Kokxhoorn, N. (1977). *Oil and politics: The domestic roots of US expansion in the Middle East*. Peter Lang.
- Korzeniewski, K. (2004). *Irak*. Dialog.
- Kukułka, J. (2001). *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–2000* (wyd. 4 popr. i rozsz.). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kwiatkiewicz, P. (2005). *Mocarstwa wobec Iraku w latach 1945–1967*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Lesch, D.W. (1992). *Syria and the United States: Eisenhower's Cold War in the Middle East*. Westview Press.
- Lewis, B. (2003). *Muzułmański Bliski Wschód*, przeł. J. Danecki. Marabut.
- Louis, W.R. (2002). Britain and the crisis of 1958. W: W.R. Louis i R. Owen (red.), *A revolutionary year: The Middle East in 1958* (s. 15–76). I.B. Tauris.
- Mejcher, H. (1976). *Imperial quest for oil: Iraq 1910–1928*. Ithaca Press (for The Middle East Centre, St. Antony's College).
- Observatory of Economic Complexity. (b.d.). *Iraq*. Pobrane 3 grudnia 2024 z: <https://oec.world/en/profile/country/irq>
- Ovendale, R. (1996). *Britain, the United States, and the transfer of power in the Middle East, 1945–1962*. Leicester University Press.
- Pajewski, J. (2001). *Historia powszechna 1871–1918* (wyd. 9). Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Podeh, E. (2003). The perils of ambiguity: The United States and the Baghdad Pact. W: D.W. Lesch (red.), *The Middle East and the United States: A historical and political reassessment* (s. 110–119). Westview Press.
- al-Rahim, R. (2023). *Unfinished business: Nation-building in Iraq since 2003*. Arab Center Washington DC. <https://arabcenterdc.org/resource/unfinished-business-nation-building-in-iraq-since-2003/>
- Rai, M. (2003). *Regime unchanged: Why the war on Iraq changed nothing*. Pluto Press.
- Salinger, P., Laurent, E. (1991). *Konflikt w Zatoce Perskiej. Tajne dokumenty*, przeł. M. Gawron. Oficyna Literacka.
- Sampson, A. (1981). *Siedem siostr. Wielkie koncerny naftowe i świat przez nie stworzony*, przeł. J.Z. Bielski. Książka i Wiedza.
- The Soufan Center. (2019). *IntelBrief: The growing influence of Iran-backed militias in Iraq*, <https://thesoufancenter.org/intelbrief-the-growing-influence-of-iran-backed-militias-in-iraq/>
- Steffoff, R. (2000). *Saddam Husajn. Absolutny władca Iraku*, przeł. M.M. Dziekan. Świat Książki.
- Stivers, W. (1982). *Supremacy and oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American world order 1918–1930*. Cornell University Press.
- Szyborski, W. (1999). *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*. Wers.
- Tauber, E. (1995). *The formation of modern Syria and Iraq*. Routledge.
- Tripp, Ch. (2000). *A history of Iraq*. Cambridge University Press.
- Wien, P. (2006). *Iraqi Arab nationalism: Authoritarian, totalitarian, and pro-fascist inclinations 1932–1941*. Routledge.
- Zdanowski, J. (2010). *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

